

Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL1055 Hakas Türkçesi I Ders Notu: 12. Ders “Hakas Türkçesinde Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları”, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Hakas Türkçesinde Fonolojik Zayıflama

Ötümlüleşme

Hakas Türkçesinde ötümlüleşme, ötümsüz patlamalı, sızıcı ünsüzlerin iki ünlü arasında kaldığında ötümlüleşmesi şeklinde gerçekleşir. Ötümsüz ünsüz ile biten kelime tabanlarına ünlü ile başlayan bir ek eklendiğinde (örneğin iyelik ekleri: +Im, +İñ, +I, +IbIs, +İñAr) ötyümsüz ses iki ünlü arasında kaldığından ötümlüleşir:

I.Vp- V > -VbV-

хап [xap] “çuval”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > хабы [xabı] “çuvalı”

чiп [çip] “ip”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > чiби [çibi] “ipi”

сап [sap] “sap”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > сабы [sabı] “sapı”

II.Vs- V > -VzV-

таc [tas] “taş”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > тазы [tazı] “taşı”

паc [pas] “baş”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > пазы [pazı] “başı”

хыc [xıs] “kız”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > хызы [xızı] “kızı”

III.Vt- V > -VdV-

ат [at] “at”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > ады [adı] “atı, adı”

пазыт [pazıt] “adım, yürüyüş”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > пазыды [pazıdı] “adımı, yürüyüşü”

ит [it] “et”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > иди [idi] “eti”

IV.Vx- V > -VğV-

азах [azax] “ayak”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > азағы [azağı] “ayağı”

ух [ux] “çorap”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > уғы [uğı] “çorabı”

хулах [xulax] “kulak”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > хулағы [xulağı] “kulağı”

IV.Vk- V > -VgV-

ізік [izik] “kapı”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > ізігі [izigi] “kapısı”

пөрік [pörük] “şapka”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > пөрігі [pörigi] “şapkası”

сөөк [sö:k] “kemik”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > сөөгі [sö:gi] “kemiği”

Açılma

Fonolojik zayıflamanın başka bir yönünü oluşturan açılma, bazen tek başına, bazen de ötümlüleşme ile birlikte görülür.

1. /ğ/ ünsüzü ile biten tek ve çok heceli kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında (örneğin iyelik ekleri) /ğ/ ünsüzünün iki ünlü arasında açılması ile uzun ünlü oluşur:

суҒ [suğ] “su”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > суу [su:] “suyu”

таҒ [tağ] “dağ”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > таа [ta:] “dağı”

улуҒ [büyük] “kemik”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > улии [uli:] “büyüğü”

сураҒ [surağ] “rica”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > сураа [sura:] “ricası”

сурыҒ [suriğ] “soru”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > сурии [suri:] “sorusu”

2. /g/ ünsüzü ile biten tek ve çok heceli kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında (örneğin iyelik ekleri) /g/ ünsüzünün iki ünlü arasında açılması ile uzun ünlü oluşur:

көг [kög] “melodi”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > көө [kö:] “melodisi”

сіліг [siliğ] “güzel; güzellik”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > сілии [sili:] “güzelliği”

тілег [tileg] “rica”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > тілес [tile:] “ricası”

тиріг [tiriğ] “araç, vasıta”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > тирии [tiri:] “aracı”

кічіг [kicig] “küçük”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > кічии [kici:] “küçüğü”

3. /ñ/ ünsüzü ile biten tek ve çok heceli kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında (örneğin iyelik ekleri) /ñ/ ünsüzünün iki ünlü arasında açılması ile uzun ünlü oluşur:

өң [öñ] “renk”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > өө [ö:] “rengi”

саң [sañ] “çan”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > саа [sa:] “çanı”

пулуң [puluñ] “köşe”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > пулии [puli:] “köşesi”

одың [odiñ] “odun”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > одии [odi:] “odunu”

күрең [küreñ] “kahverengi”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > күрее [küre:] “kahverengisi”

4. /x/ ünsüzü ile biten çok heceli kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında (örneğin iyelik ekleri) /x/ ünsüzünün iki ünlü arasında ötümlüleşmesi ve ardından açılması ile uzun ünlü oluşur:

азах [azax] “ayak”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > азағы [azağı] > азаа [aza:] “ayağı”

хулах [xulax] “kulak”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > хулағы [xulağı] > хулаа [xula:] “kulağı”

чарых [çarix] “aydınlık”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > чарығы [çarığı] > чарии [çari:] “aydınlığı”

азых [azix] “açık”+ {+I} 3.Т.К.İ.Е. > азығы [aziğı] > азии [azi:] “açığı”

хычыx [xıçıx] “açgözlülük”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > хычии [xıçıǵı] > хычии [xıçi:] “açgözlülüǵü”

5. /k/ ünsüzü ile biten çok heceli kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında (örneğin iyelik ekleri) /k/ ünsüzünün iki ünlü arasında ötümlüleşmesi ve ardından açılması ile uzun ünlü oluşur:

ізік [ızi:k] “kapı”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > iziri [ıziǵı] > ізии [ızi:] “kapısı”

пөрік [pöri:k] “şapka”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > pöriǵı [pöriǵı] > пөрии [pöri:] “şapkası”

пілек [pılek] “bilek”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > пілеǵı [pıleǵı] > пілее [pıle:] “bileǵı”

кирек [kirek] “gerek; iş”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > киреǵı [kireǵı] > кирее [kire:] “gereǵı; işi”

төзек [tözek] “döşek”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > төзеǵı [tözegı] > төзее [töze:] “döşeǵı”

6. Rusçadan giren kelimelerde rastlanan ve Rusçaya özgü bir ses olan yarı kapantılı dişeti sesi /ts/ (ц), kelime sonunda bulunduğunda, kelime tabanına ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde sızıcı /z/ ünsüzüne dönüşür:

кузнец [kuznets] “demirci”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > кузнези [kuznezı] “demircisi”

перец [perets] “biber”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > перези [perezı] “biberi”

матрац [matrats] “döşek”+ {+I} 3.T.K.İ.E. > матразы [matrazı] “döşeǵı”

Ünsüz düşmesi

Hakas Türkçesine Rusçadan giren kelimelerin sonunda bulunan /st/ ses grubunun sonundaki /t/ ünsüzü, kelime ünlü ile başlayan bir ek aldığıında düşer ve geriye kalan /s/ ünsüzü iki ünlü arasında kalarak ötümlüleşir:

письменность [pismennost'] “yazın” {+I} 3.T.K.İ.E. > письменнозы [pismennozi] “yazını”

промышленность [promışlennost'] “sanayi” {+I} 3.T.K.İ.E. > промышленнозы [promışlennozi] “sanayii”

тракторист [traktorist] “traktörcü (traktör sürücüsü)” {+I} 3.T.K.İ.E. > тракторизи [traktorizi] “traktörcüsü” vb.